

НАСЛІДКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕФОРМАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Доведено, що тіньова економіка залишається одним із визначальних показників уповільнення економічного та соціального розвитку країн. Встановлено, що у транзитивних економіках тіньова економіка становить від 25% до 40% національного доходу та має назву неформальної економіки. Розглянуто актуальні питання дослідження неформальної економіки в контексті чинників, на які вона впливає. Виокремлено наслідки неформальної економіки для різних груп суб'єктів економічних інтересів. Визначено, що за інших рівних умов неформальна економіка негативно впливає на показники економічного і соціального розвитку.

Ключові слова: тіньова економіка, неформальна економіка, наслідки неформальної економіки; показники економічного і соціального розвитку.

Постановка проблеми. Сучасні дослідження для пояснення розривів у розвитку транзитивних економік, що мали схожі вихідні умови на початку трансформації, активно розробляють у різних теоретичних напрямках, зокрема: дослідження впливу зовнішнього середовища R. Barro [1], Len J. Trevino [2], інституційних змін P. Mauro [3], або вибору інструментів державної політики M. Albert [4]. Нині базисом цих досліджень є емпірична перевірка напрямів і сили впливу за допомогою побудови регресій. Набір враховуваних на рівні регресії інституційних показників доволі великий, а побудовані динамічні макроекономічні моделі, що дають змогу досліджувати механізм впливу інститутів на економічні показники, формують теоретичну базу позитивних ефектів для економічного розвитку транзитивних економік. Так, 1991 р. Глобальний інститут McKinsey (McKinsey Global Institute) завершив дослідження, яке встановило, що домінантною причиною асиметричного розвитку країн є продуктивність їх економіки, а домінуючим «драйвером» продуктивності – конкуренція. Так, конкуренція є емпірично визначеним фактором економічного розвитку країн. Дослідження, які публікуються, визначають, що неофіційна економіка може вважатися або драйвером змін, або перешкодою для офіційного сектору виробництва та економічного розвитку, проте, вона однозначно негативно впливає на продуктивність економіки.

Стан дослідження. Дослідження науковців засвідчують що, неформальна економіка перешкоджає економічному розвитку. Наслідки надмірного її існування аналізуються у низці досліджень українських та зарубіжних авторів. Зокрема, у своєму дослідженні група авторів Johnson S., Kaufmann D., Zoido-Lobaton P. довели, що тіньова економіка зменшує можливості уряду збирати податки, що, своєю чергою, стає причиною зменшення суспільних благ, зростання бюджетного дефіциту (для певної суми витрат) [5; 6]. Економісти Y. Eilat, C. Zinnes довели, що неформальна економіка у транзитивних економіках впливає на відсоткові ставки і, спричиняє надмірну інфляцію [7]. S. Bruno, B. Frey, F. Torgler, G. Schneider у своїх працях досліджували зниження податкової моралі серед учасників офіційного сектору, що, як наслідок, сприяло потенційному порушенню правопорядку [8; 9]. Дослідження, проведені Y. Eilat, C. Zinnes, показали, що ведення незареєстрованої діяльності створює недобросовісну конкуренцію, формуючи більш високі ризики для бізнесу, обмежуючи його доступ до ринків капіталу. Тобто інвестиції у таке підприємництво є незначними, з більш коротким часовим горизонтом [7]. Edgar L. Feige у своїх дослідженнях довів, що значні обсяги і зростання неофіційної економіки може перешкодити фіскальним зусиллям щодо встановлення балансу бюджету і значно підірвати достовірність економічної інформаційної системи країни, що, своєю чергою, сприяє прийняттю нерациональних економічних рішень [10]. Тобто політика, що заснована на помилковій офіційній статистиці, призводить до неефективного або навіть контрпродуктивного державного планування.

Незважаючи на доволі ґрунтовні дослідження у царині оцінки рівня, причин та наслідків тіньової економіки, це явище і надалі залишається недостатньо вивченим економічним феноменом, а її поширення, безумовно, створює серйозні економічні, соціальні та політичні виклики. Завдяки зусиллям дослідників сформовано широкоприйнятні методи для оцінки її розміру. Проте площина вивчення цього феномену ґрунтується на вивченні причин та економічних наслідків для економіки країн.

Саме тому, **метою** статті є дослідження впливу тіньової економіки на окремі показники економічного та соціального розвитку країни.

Виклад основних положень. Загалом усі чинники впливу тіньової економіки можна поділити на 5 груп: економіко-фінансові; державного управління; правові; ресурсні; соціально-культурні.

Економіко-фінансові чинники впливу на формування тіньової економіки відображають негативні ринкові реакції на нееластичність секторів економіки із надмірним існуванням незареєстрованої діяльно-

сті та обмежують розвиток фінансових ринків. Так, протягом першого півріччя 2018 р. простежувалося скорочення тіньової економіки за базовими секторами української економіки, проте, її рівень і надалі залишається високим (рис. 1).

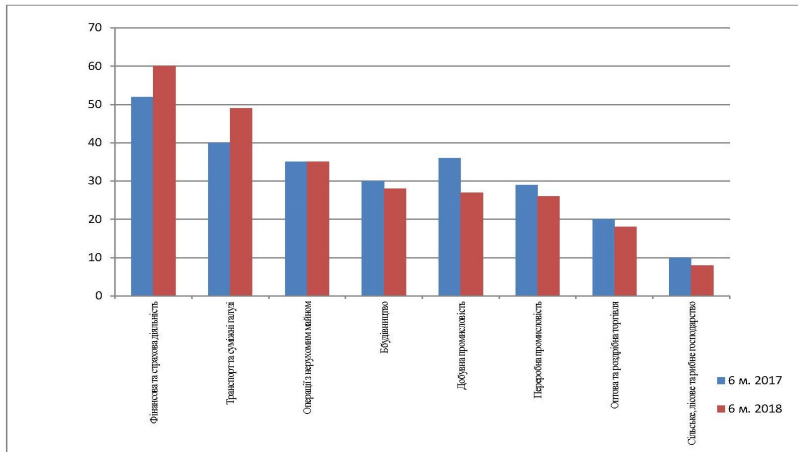

Рис. 1. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД

Джерело: розрахунки Мінекономрозвитку.

За таких умов негативними чинниками впливу для Уряду є зменшення ефективних інвестицій (рис. 2) та зростання дефіциту платіжного балансу. Для бізнесу: підвищення податків і витрат; для населення – підвищення загального рівня цін на товари та послуги.

Чинники впливу тіньової економіки на державне управління спрямовані на зниження ефективності роботи державних служб, зокрема, з офіційним бізнесом. За таких умов формується складна система державного управління та занадто інтенсивне та (або) необґрунтоване регулювання бізнесу. Хоча апарат державних установ в Україні за показником кількості громадян на одного чиновника відповідає значенню європейських країн (рис. 3), проте, він не забезпечує очікуваних ефектів.

Так, за показником Індекс легкості ведення бізнесу 2018 р., Україна посідає 72 позицію (рис. 4), де за окремими індикаторами простежувалося значне зниження значень, зокрема: створення під-

приємств, захист міноритарних інвесторів, отримання кредитів і міжнародна торгівля [11].

Тому перешкоди, що створюються системою державного управління для регулювання бізнесу, спонукають підприємців уникати формалізованих бізнес-відносин та здійснювати тіньову діяльність, регулювати яку ще складніше.

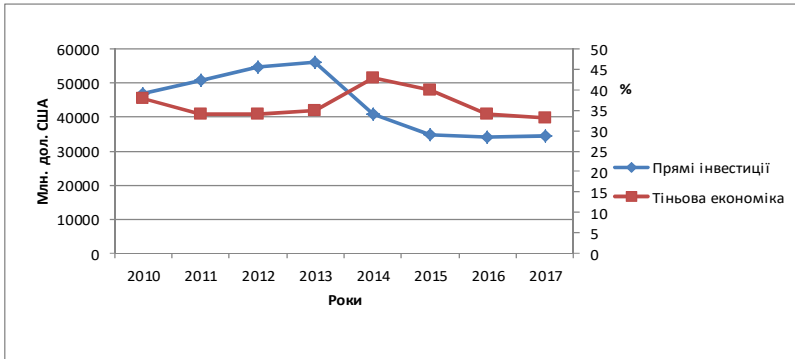

Рис. 2. Динаміка прямих інвестицій, розрахованих за принципом спрямованості та рівня тіньової економіки

Джерело: розрахунки Національного банку України та Мінекономрозвитку.

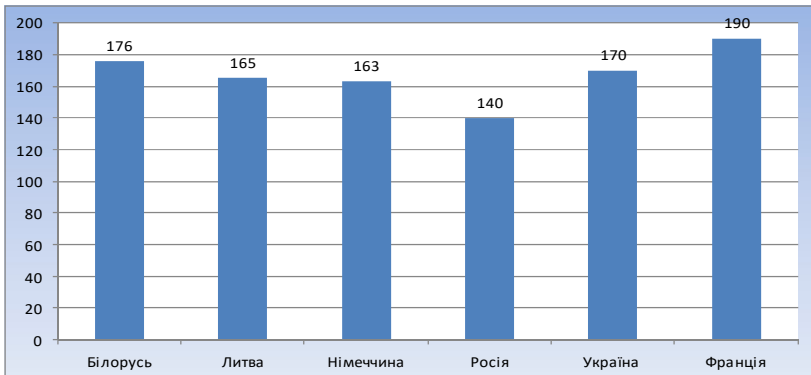
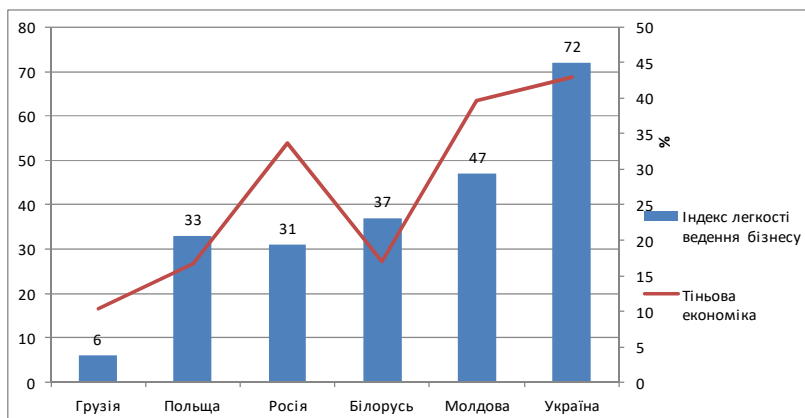

Рис. 3. Кількість громадян у розрахунку на одного державного службовця в Україні та інших країнах Європи 2015 р.

Джерело: Eurostat. Employment statistics.

Рис. 4. Рейтинг країн за сумарним значенням сприятливих умов для підприємницької діяльності та рівнем тіньової економіки

Джерело: Світовий банк: <http://www.doingbusiness.org/>

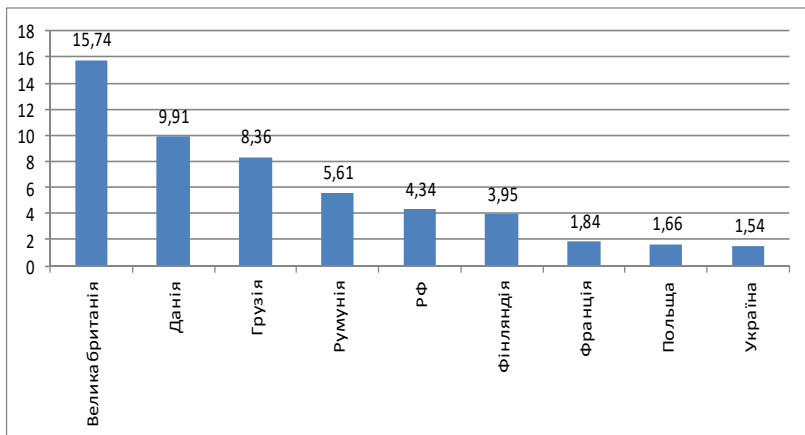
Чинники впливу тіньової економіки на правову систему є відображенням слабкості правової бази в країні. В умовах, коли правила реєстрації та ведення бізнесу є складними, право власності підприємців недостатньо захищене, нормативно-правова база проходить швидке трансформування, знижується рівень формалізації підприємницької діяльності.

Оцінку впливу тіньової економіки на правову систему можна здійснити, проаналізувавши показник інтенсивності створення нових підприємств (рис. 5). Значення цього показника для України є дуже низьким, що свідчить про наявність значної частки бізнесу, яка функціонує без реєстрації.

Вплив тіньової економіки на ресурсний чинник передбачає, що в умовах обмеженості ресурсів, необхідних для запуску та розвитку бізнесу, підприємці шукають незаконні способи отримання доступу до більш дешевих ресурсів, відповідно їх вартість зростає на величину «винагороди» суб'єктів розподілу цих ресурсів.

Соціальні чинники, внаслідок впливу тіньової економіки, сприяють слабкості соціальної системи країни: асиметрію на ринку праці між попитом та пропозицією, розбіжності у заробітній платі, а також неможливість створення привабливих бізнес-альтернатив.

Як наслідок, відбувається сприйняття нерівності, що сприяє зміні мислення громадськості. Так, якісна інтерпретація індексу сприйняття корупції (максимальне значення 100) (рис. 6), відповідно до психофізичної шкали Харрінгтона, свідчить про перебування значення індексу в діапазоні «погано».

Рис. 5. Значення показника інтенсивності створення нових підприємств 2016 р. (за окремими країнами)

Джерело: Світовий банк: <http://www.doingbusiness.org/>

Негативний вплив тіньової економіки у країнах із перехідною економікою спостерігається на особистісні характеристики [12]. Так, вплив тіньової економіки на особистісні чинники передбачає зниження якості освіти, формування нестачі професійних навичок, особливо управлінських і фінансових, бажання накопичувати прибутки, зокрема одержані злочинним шляхом тощо.

Наприклад, динаміка освітнього індексу за період із 1980 по 2017 рр., (рис. 7) відображає суттєве відставання України від Польщі та Німеччини.

Ці країни взяті до порівняння, оскільки вони мали однакові позиції щодо значення показника до 1990 р. Варто звернути увагу на те, що починаючи із 2013 р., значення показника в Україні має спадну тенденцію, водночас, як у Польщі та Німеччині значення показника – зростає.

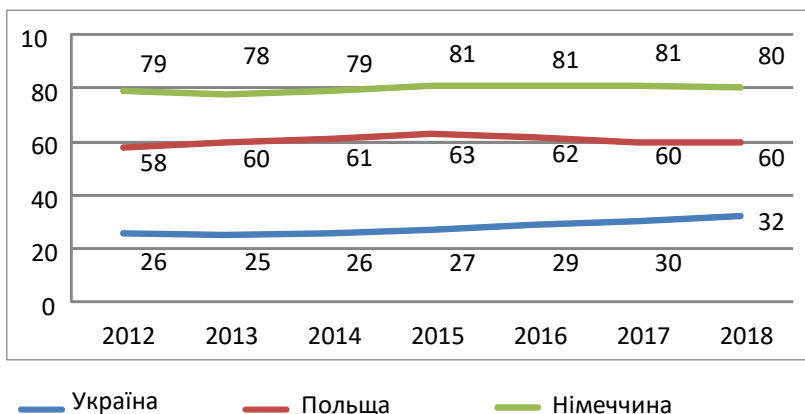

Рис. 6. Динаміка індексу сприйняття корупції в Україні, Польщі та Німеччині 2012–2018 рр., %

Джерело: Transparency International.

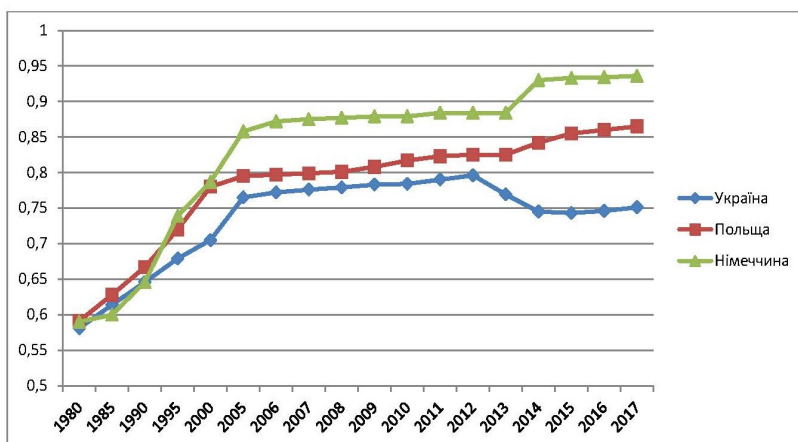

Рис. 7. Динаміка освітнього індексу в Україні, Польщі та Німеччині 1980–2018 рр.

Джерело: United Nations Development Programme.

Висновки. Тіньова економіка перебуває в оберненій залежності від показників, за якими аналізують економічний та соціальний розвиток країни.

Так, простежується інверсійна залежність між динамікою прямих інвестицій та рівнем тіньової економіки. Порівнюючи значення інтегрального показника щодо сприятливих умов для підприємницької діяльності та тіньової економіки за окремими країнами, бачимо, що чим вищий рівень тіньової економіки, тим нижче значення рейтингу країни за цим показником.

Оберненість спостерігається між значенням освітнього індексу та рівнем тіньової економіки, що негативно впливає не лише на соціальні показники, а й на розвиток економіки і добробут населення. Саме тому, напрямом подальших досліджень є оцінювання впливу тіньової економіки на значення показників економічного і соціального розвитку країни.

---

1. Barro R., Sala-i-Martin X. 1997. Technological diffusion, convergence, and growth. *Journal of Economic Growth*. 1997. No 2 (1). Pp. 1–26.

2. Grosse R., Trevino L. J. 2005. New institutional economics and FDI location in Central and Eastern Europe, MIR: Management International Review. 2005. P. 123–145.

3. Mauro P. 1995. Corruption and growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 1995. Vol. 110. No. 3. Aug. 1995. P. 681–712.

4. Albert M. 1993: *Capitalism Against Capitalism*, London: Whurr Publishers.

5. Johnson S., Kaufmann D. and P. Zoido-Lobaton, 1998. Regulatory discretion and the unofficial economy. *The American Economic Review*. 1998. № 88/2. P. 387–392.

6. Johnson S., Kaufmann D. and P. Zoido-Lobaton. 1998. Corruption, public finances and the unofficial economy (Washington, D.C.: The World Bank, discussion paper).

7. Yair Eilat and Clifford Zinnes, 2002. *The Shadow Economy in Transition Countries: Friend or Foe? A Policy Perspective* World Development. Vol. 30. Issue 7. P. 1233–1254.

8. Frey B. S., Weck H. 1983. Bureaucracy and the Shadow Economy: A Macro-Approach. In: Hanusch H. (eds) *Anatomy of Government Deficiencies*. Springer, Berlin, Heidelberg, Available at. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-662-21610-1_6

9. Torgler, Benno and Schneider, Friedrich G., 2007, *Shadow Economy, Tax Morale, Governance and Institutional Quality: A Panel Analysis* IZA Discussion Paper. No. 2563; CESifo Working Paper Series. No. 1923. Available at SSRN. URL: <https://ssrn.com/abstract=960012>

10. Feige E. L. 2005. The underground economy and the currency enigma (Working Paper). Available at. URL: https://www.researchgate.net/publication/23747705_The_Underground_Economy_and_the_Currency_Enigma

11. Офіційний сайт The World Bank Group. URL: <https://lpi.worldbank.org/>

12. Montada L., Schneider A. 1989. Justice and emotional reactions to the disadvantaged'. Social Justice Research. Vol. 3. P. 313–344.

13. Офіційний сайт Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/>

Kirzhetsky Yu. I., Kirzhetska M. S. Consequences of the informal economy a case of Ukraine

One of the main characteristics of the transitive countries is flourishing of the shadow economy. A comprehensive literature analysis of the shadow economy showed that it affects many aspects of economic and social life of countries.

All aspects of country development can be eroded by the informal economy. The literature within the topic of the shadow economy lacks explanations regarding the shadow economy influences socio-economic characteristics.

The reason behind this might be that the shadow economy affects human development through the channel of economic and social environment. The negative impact of the shadow economy is more visible. The shadow economy in transitive countries is typically more than 25 percent of national income and it is called the informal economy.

That is why the article is devoted to the actual issues of the study of the informal economy in the context of the factors that it influences. The objective of this paper is to contribute to the literature by empirical research of the effect of the shadow economy on economic and social development. Moreover, one of the missions of this research is to emphasize the importance of the shadow economy as a social phenomenon.

The authors, based on the systematization of scientific research, identify the consequences of the informal economy for various groups of economic interests. Factors influencing the decision to go to the shadow economics are complex and discussed in the article.

In particular, the consequences are divided factors of influence, such as: economic-financial, public administration, legal, social, resource, personal and image.

The main result of the theoretical analysis, which is based on the indicators of Ukraine, is the conclusion that under other equal conditions, the informal economy has a negative impact on the indicators of economic and social development.

Key words: shadow economy, informal economy, consequences of the informal economy, indicators of economic and social development.

Стаття надійшла 10 грудня 2018 р.